

УДК 343.9.01:343.261

О. В. Лисодєд, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СТАН І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

У статті розглядаються питання доктринального і нормативного врегулювання та розвитку інституту правового статусу засуджених в Україні в період 1950–2012 рр.

Ключові слова: права засуджених, обов'язки засуджених, правовий статус засуджених.

Звернення колишньої нашої держави¹ до правового статусу засуджених уперше відбулось лише у 50-х рр. ХХ ст. після певних політичних змін у керівництві держави, зміни пріоритетів виправно-трудової політики держави, реорганізації виправно-трудових таборів у виправно-трудові колонії² та покращення режиму виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі як домінуючого на той час виду покарання, нової хвилі розвитку низки суспільних і юридичних наук, у тому числі й науки виправно-трудового права. З цього приводу професор Є. Г. Ширвіндт ще у 1957 р. писав, що в радянській теоретичній літературі питання про правове положен-

¹ Мається на увазі СРСР.

² ГУЛаг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%A3%D0%9B%D0%B0%D0%B3>. – Загл. с екрана.

ня засуджених ще не знайшло достатнього висвітлення¹, якщо не враховувати застарілої популярної брошури, яка була видана ще у 20-х рр. ХХ ст. Державним інститутом по вивченню злочинності і злочинця², що був ліквідований через кілька років як такий, дослідження якого не вписувалися у нову політику радянської влади.

На законодавчому рівні закріплення інституту правового статусу засуджених уперше відбулося лише наприкінці 60-х рр. ХХ ст. в Основах виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік. Так, у ст. 8 Основ указувалося, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян СРСР з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами і виправно-трудовими кодексами союзних республік для відбування покарання даного виду. Правове положення іноземців і осіб без громадянства, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі, визначається законодавством Союзу РСР, що встановлює права та обов'язки цих осіб під час їх перебування на території СРСР з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами і виправно-трудовими кодексами союзних республік для відбування покарання даного виду. У подальшому положення ст. 8 Основ без змін були перенесені до ст. 8 Виправно-трудового кодексу УРСР 1970 р.³, яка діяла теж без змін аж до 1992 р., коли були виключені з числа кримінальних покарань заслання і вислання. Доповнення у 2001 р. ВТК України новими главами 13-Б, 17 та 18, які регулю-

¹ Ширвиндт Е. Г. Советское исправительно-трудовое право / Е. Г. Ширвиндт, Б. С. Утевский. – М. : Юрид. лит., 1957. – С. 80.

² У даному випадку Е. Г. Ширвиндт мав на увазі свою спільну з Б. С. Утевським працю, яка була видана ще у 1926 р. (Ширвиндт Е. Г. Что нужно знать заключенному. Права и обязанности / Е. Г. Ширвиндт, Б. С. Утевский. – М., 1926).

³ Крахмальник Л. Г. Систематизированный текст Основ исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик и исправительно-трудовых кодексов союзных республик / Л. Г. Крахмальник, Н. А. Стручков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1979. – С. 9.

вали порядок і умови виконання таких видів кримінальних покарань, як громадські роботи, арешт і обмеження волі, теж не відобразилося на редакції ст. 8 ВТК України.

Таким чином, з 1971 р. по 1992 р. положення ст. 8 ВТК України поширювались тільки на чотири категорії засуджених, а з 1993 р. по 2003 р. – узагалі на дві категорії засуджених; права й обов'язки засуджених до інших видів кримінальних покарань регулювались низкою підзаконних нормативно-правових актів. При цьому положення ст. 8 ВТК України у більшій мірі мали декларативний характер; у першу чергу встановлювалося, що засуджені несуть обов'язки, а вже в другу – що засуджені користуються правами. Але перевага як у ВТК України, так і в інших актах, як правило, віддавалась установленню додаткових обов'язків, а не розширенню суб'єктивних прав. А ставлення до осіб, які вчинили злочини, як до особистості нижчого ґатунку в рамках формування нового типу особистості радянської людини взагалі не сприяло проведенню досліджень правового статусу засуджених.

Окремі дослідження правового статусу засуджених у СРСР свого часу були проведені лише на загальнодержавному рівні¹, в Україні, наскільки нам відомо, у радянський період розвитку суттєві дослідження проблем правового статусу засуджених і його вдосконалення не проводились. Вони розпочалися лише за часів незалежності України у зв'язку з трансформацією виправно-трудового права і законодавства у кримінально-виконавче, проведенням реформи кримінально-виконавчої системи України, прийняттям Конституції України, розробкою проекту Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України та їх прийняттям у подальшому.

Певним чином посприяв науковому пошуку шляхів розвитку інституту правового статусу засуджених в Україні і Модельний

¹ Наташев А. Е. Обязанности и права (правовое положение) лиц, лишенных свободы / А. Е. Наташев. – М., 1972; Беляев А. А. Правовое положение осужденных к лишению свободы / А. А. Беляев. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976; Маковик Р. С. Государственно-правовой статус осужденного к лишению свободы / Р. С. Маковик. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1979; Селиверстов В. И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания / В. И. Селиверстов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992.

кримінально-виконавчий кодекс СНД, який став відповідним орієнтиром для розробки подібних національних кодексів країн Співдружності. Зокрема, розробники Модельного КВК СНД передбачили у Кодексі вже окрему главу 2 «Правове положення засуджених», в якій нормативно закріпили основи правового статусу засуджених (ст. 9), основні права засуджених (ст. 10), основні обов'язки засуджених (ст. 11), а також окремі права засуджених, які на той час узагалі ігнорувались як державою, так й органами та установами виконання покарань, а саме: право засуджених на особисту безпеку (ст. 12), право засуджених на забезпечення свободи совісті та свободи віросповідання (ст. 13) та право на звернення засуджених та порядок їх розгляду (ст. 14)¹. Але систематизація розрізаних наукових досліджень правового статусу засуджених в Україні і напрямів нормативного вдосконалення цього інституту кримінально-виконавчого права в сучасному законодавстві ще не проводилась, що й обумовило написання цієї статті.

На жаль, на сьогодні у рамках спеціальності 12.00.08 (кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право) проведено тільки одне дисертаційне дослідження правового статусу засуджених Ю. А. Чеботарьовою², яке закінчилось виданням відповідної монографії³, але тільки стосовно правового статусу засуджених до позбавлення волі. Ще два дисертаційних дослідження присвячені певним правам засуджених або окремим аспектам їх реалізації: А. І. Грушицького – праву на правову допомогу⁴, В. А. Львовичкіна – механізму впровадження в Україні міжнародних стандартів із прав і свобод засуджених до позбавлення волі⁵. Пи-

¹ Модельный Уголовно-исполнительный кодекс для государств – участников СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.referent.ru/1/175447>. – Загл. с экрана.

² Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чеботарьова Юлія Анатоліївна. – Х., 2005.

³ Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : монографія / В. М. Трубников, Ю. А. Чеботарьова. – Х. : ХНУ, 2006.

⁴ Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Грушицький Андрій Ігорович. – К., 2012.

⁵ Львовичкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до по-

таннями правового статусу засуджених переймалися і науковці інших спеціальностей: О. І. Осауленко досліджував конституційні основи правового статусу засуджених до позбавлення волі¹, М. П. Курило – проблеми нагляду за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі², Н. О. Бородовська – кримінально-процесуальні аспекти статусу засуджених до позбавлення волі³, І. Л. Жук – проблеми праці засуджених в установах виконання покарань⁴.

Окремі аспекти правового статусу засуджених розглядалися у дисертаційних дослідженнях, які були присвячені питанням виконання тих чи інших видів кримінальних покарань (штрафу та конфіскації майна – М. П. Черненко⁵, позбавленню права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – Р. М. Гура⁶, громадським та виправним роботам – І. А. Вартилицька, О. В. Ткачова, М. Я. Гуцуляк, М. О. Селезньов,⁷ арешту – Ю. В. Шинкарьов,

---

збавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львовчкін Володимир Анатолійович. – К., 2002.

¹ Осауленко О. І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Осауленко Олександр Іванович. – К., 1997.

² Курило М. П. Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Курило Микола Петрович. – Х., 1998.

³ Бородовська Н. О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бородовська Наталія Олександрівна. – К., 2006.

⁴ Жук І. Л. Праця засуджених в пенітенціарних установах України: проблеми та напрями гуманізації : дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Жук Інесса Леонідівна. – К., 2003.

⁵ Черненко М. П. Проблеми теорії і практики виконання майнових покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Максим Петрович. – Х., 2003.

⁶ Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гура Руслан Миколайович. – Х., 2003.

⁷ Вартилицька І. А. Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вартилицька Інна Анатоліївна. – К., 1997; Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ткачова Олена Вікторівна. – Х., 2006; Гуцуляк М. Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт : дис. ... канд. юрид.

А. М. Авраменко, К. А. Автухов¹, обмеженню волі – Т. В. Кам'янець², позбавленню волі – Г. С. Резніченко, С. В. Царюк, О. О. Шкута, І. В. Саленков³). Частково чи фрагментарно деякі питання правового статусу засуджених висвітлювались і в інших дисертаційних дослідженнях, де суб'єктом дослідження в тій чи іншій мірі виступав засуджений (стосовно проблем трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі – С. О. Стефанов⁴, правового регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі, – М. В. Романов⁵, пенітенціарної функції демократичної правової держави та ролі громадянського суспільства в механізмі її реалізації – О. В. Романенко⁶, первинної класифікації засуджених

наук : 12.00.08 / Гуцуляк Микола Ярославович. – Л., 2010; Селезньов М. О. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Селезньов Максим Олександрович. – Д., 2010.

¹ Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Шинкарьов. – Х., 2006; Авраменко А. М. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді арешту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Авраменко Андрій Миколайович. – Д., 2011; Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Автухов Костянтин Анатолійович. – Х., 2012.

² Кам'янець Т. В. Теоретичні та прикладні проблеми виконання покарання у виді обмеження волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кам'янець Тетяна Василівна. – Х., 2013.

³ Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Резніченко Ганна Семенівна. – Д., 2009; Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Царюк Сергій Васильович. – Д., 2009; Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович. – Д., 2011; Саленков І. В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саленков Іван Володимирович. – Х., 2011.

⁴ Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Стефанов Сергій Олександрович. – О., 2002.

⁵ Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Романов Михайло Васильович. – Х., 2003.

⁶ Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Романенко Олексій Володимирович. – К., 2004.

до позбавлення волі та їх розподілу в установи виконання покарань – І. С. Яковець¹, захисту прав потерпілих від злочину в кримінально-виконавчому праві – О. М. Павлік², загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі – С. В. Хуторна³). Крім дисертаційних та наукових праць вищевказаних авторів, проблеми правового статусу засуджених розглядалися як у монографічних дослідженнях⁴, так і в наукових статтях таких авторів, як-от: І. Г. Богатирьов, Є. М. Бодюл, А. П. Гель, А. В. Градецький, М. В. Кікалішвілі, О. Г. Колб, Р. В. Кузнецов, П. Г. Кушнір, О. В. Лисодєд, О. О. Прасов, А. Х. Степанюк, М. М. Яцишин⁵ та ін.

¹ Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яковець Ірина Станіславівна. – Х., 2006.

² Павлік О. М. Захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Павлік Оксана Миколаївна. – Л., 2010.

³ Хуторна С. В. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хуторна Світлана Віталіївна. – Х., 2012.

⁴ Див.: Бандурка А. М. Правовое положение осужденных к лишению свободы : пособие / А. М. Бандурка, В. П. Севостьянов. – Харьков : Основа : Ун-т внутр. дел, 1997; Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи : монографія / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. – Х. : Кроссрууд, 2007; Козлов П. П. Режим виконання кримінальних покарань : монографія / П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, Л. О. Стрелков. – К. : КНТ, 2008; Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М. В. Романов, І. С. Яковець; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. – Х. : Права людини, 2009; Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссрууд, 2011; Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / І. С. Яковець. – М. : PRI, 2012; та ін.

⁵ Див.: Богатирьов І. Г. Соціально-правовий статус засуджених до кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі (актуальні проблеми) / І. Г. Богатирьов // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – Вип. 3. – С. 91–99; Бодюл Є. М. Особливості та деякі проблеми виконання покарання у виді обмеження волі / Є. М. Бодюл // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / голов. ред. О. Ф. Штанько. – К. : Київ. ін-т внутр. справ, 2004. – № 9. – С. 241–247; Гель А. Функції спостережної комісії як суб'єкта громадського контролю за дотриманням прав засуджених: питання правової регламентації / А. Гель // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 8. – С. 116–121; Градецький А. В. Громадський контроль за дотриманням прав і свобод засуджених до позбавлення волі,

Як видно із зазначеного вище, певна частина наукових досліджень проведена після прийняття нової Конституції України, у ст. 63 якої було закріплене важливе положення про те, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Це базове положення стало певним орієнтиром у наукових дослідженнях і знайшло своє подальше закріплення у нормах прийнятого у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України.

Так, КВК України містить не окрему статтю, як це було у ВТК України, а вже окрему главу 2, що регламентує питання правового статусу всіх засуджених незалежно від виду призначеного покарання і встановлює його юридичні гарантії. У ч. 1 ст. 7 КВК України, яка присвячена основам правового статусу засуджених, із цього приводу міститься принципове і важливе положення про те, що держава поважає та охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. У ч. 4 ст. 7 КВК України вказується, що правовий статус засуджених

колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів / А. В. Градецький // Право і безпека. – 2009. – № 5. – С. 118–121; Кікалішвілі М. В. Правовий стан і правові взаємодії засудженого в кримінально-виконавчому праві України / М. В. Кікалішвілі // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2007. – Вип. 10. – С. 96–100; Колб О. Деякі аспекти правового статусу засуджених до позбавлення волі (їх вплив на формування правової поведінки) / О. Колб, І. Пришко // Вісн. прокуратури. – 2012. – № 7. – С. 24–30; Кузнецов Р. В. Проблеми практичного забезпечення права засуджених на правову допомогу / Р. В. Кузнецов // Питання боротьби зі злочинністю / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 19. – С. 316–317; Кушнір П. Г. Правовий статус осіб, засуджених до обмеження волі: соціально-економічний аспект / П. Г. Кушнір // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 69. – С. 148–153; Лисодед О. В. Позитивні зміни у забезпеченні прав засуджених в установах виконання покарань / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 135–148; Прасов О. Правове регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі / О. Прасов // Вісн прокуратури. – 2009. – № 5. – С. 54–58; Степанюк А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 60–93; Яцишин М. М. Правовий статус засудженого в Україні у контексті міжнародних норм і стандартів з прав людини: співвідношення та розбіжності / М. М. Яцишин // Порівнял.-прав. дослідження. – 2011. – № 1. – С. 258–263; та ін.

визначається законами України, а також КВК України, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 7 КВК України). У ч. 5 ст. 7 КВК України зазначається, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється. Крім того, у ст. 8 КВК України закріплені основні права засуджених, у ст. 9 КВК України – основні обов'язки засуджених, у ст. 10 КВК України – право засуджених на особисту безпеку. Додатково до цього у ст. 107 КВК України закріплені ще й права та обов'язки засуджених до позбавлення волі як найбільш уразливої з точки зору механізму реалізації прав категорії засуджених.

У ч. 2 ст. 7 КВК України ще раз наголошується про те, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. Тобто із цієї норми випливає, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими нормативно-правовими актами. Ступінь же обмежень, безумовно, залежить від виду кримінального покарання, призначеного судом. Найменшу кількість обмежень у КВК України передбачено при виконанні покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, найбільшу – при виконанні покарань, пов'язаних із ізоляцією від суспільства. Наприклад, особи, засуджені до таких видів кримінальних покарань, як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, більш обмежені у правах і наділені специфічними обов'язками порівняно із засудженими до виправних чи громадських робіт. Порівняльний же аналіз норм Конституції України, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, з нормами КВК України та деякими іншими нормативними актами показує, що найбільша кількість обмежень в особистих, політичних та соціально-економічних

правах усе ж таки встановлюється для засуджених до позбавлення волі¹.

Проте, незважаючи на численні позитивні переваги КВК України порівняно із ВТК України, він на момент його прийняття все одно мав низку недоліків і протиріч², у тому числі й стосовно правового статусу засуджених, незважаючи на заяви високопосадовців Державного департаменту України з питань виконання покарань про те, що проект КВК України навіть пройшов експертизу у Швейцарії³. Як убачається, по-перше, це стало наслідком того, що робоча група, яка працювала над проектом КВК України, складалася переважно зі спеціалістів системи МВС України, і тому проект КВК України в певній мірі готувався, так би мовити, «для себе», а не для засуджених. А по-друге, останній варіант проекту КВК України не обговорювався широкою юридичною громадськістю і представниками різних наукових шкіл. Із ним можна було ознайомитися тільки тоді, коли він уже з'явився на сайті Верховної Ради України як законопроект. Зокрема, хотілось би зазначити, що на кафедру кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» жоден варіант проекту КВК України для обговорення чи експертизи зі сторони розробників чи замовників не направлявся.

У зв'язку з цим у період 2005–2012 рр. зміни та доповнення до КВК України вносились аж 16 разів, проте відношення до правового статусу засуджених мали лише чотири. Так, згідно із Законом України від 1 грудня 2005 р. № 3166-IV⁴ засуджені одержали право звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до Європейського суду з прав людини, а також до інших відповідних організацій,

¹ Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 31–34.

² Степанюк А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 66–93.

³ Тюремна реформа в посттоталитарних країнах : інформ. бюл. о междунар. семинаре, сост. 10–12 нояб. 1998 г. в Донецке, Украина. – Донецк, 1999. – С. 8.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань пов'язаних з порушенням прав людини : Закон України від 1 груд. 2005 р. № 3166-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 51. – Ст. 3175.

членом або учасником яких є Україна, та до уповноважених осіб таких міжнародних організацій. Відповідно до Закону України від 16 березня 2006 р. № 3559-IV¹ засуджені до довічного позбавлення волі отримали право на подання клопотання про помилування після відбуття не менше двадцяти років призначеного покарання. Закон України від 21 січня 2010 р. № 1829-VI² частково розширив перелік органів та суб'єктів, до яких засуджені до позбавлення волі можуть адресувати свою кореспонденцію без обов'язкового перегляду адміністрацією установи виконання покарань.

Найбільш же суттєвим законом, який дійсно спрямований на покращення правового статусу засуджених, слід визнати Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI³. Указаним Законом внесено зміни і доповнення у більш ніж 40 статей КВК України, окремі статті чи частини статей викладено в новій редакції, Кодекс доповнено новими статтями. Нововведення цього Закону спрямовані в першу чергу на розширення правового статусу засуджених взагалі, а по-друге, на покращення правового статусу засуджених до таких видів кримінальних покарань, як тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі⁴.

Але, незважаючи на вищевказані зміни і доповнення, чинний КВК України і на сьогоднішній день ще далекий від досконалості і відповідності як Конституції України, так і міжнародним стандартам поводження із засудженими. Зокрема, до цього часу не закріплено у КВК України право всіх засуджених до обмеження і позбав-

¹ Про внесення зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України : Закон України від 16 берез. 2006 р. № 3559-IV // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 14. – Ст. 965.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на листування осіб, які тримаються під вартою, та засуджених осіб : Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1829-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 8. – Ст. 374.

³ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1828-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 9. – Ст. 424.

⁴ Лисосед О. В. Позитивні зміни у забезпеченні прав засуджених в установах виконання покарань / О. В. Лисосед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 135–148.

лення волі, які працюють, на щорічні оплачувані відпустки, у тому числі й з виїздом за межі кримінально-виконавчих установ¹, що є прямим порушенням права на відпочинок, передбаченого ст. 45 Конституції України²; не вирішені протиріччя між правом громадян на працю (ст. 43 Конституції України), правом засуджених до позбавлення волі брати участь у трудовій діяльності (ч. 1 ст. 107 КВК України) та їх обов'язком працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії (ч. 1 ст. 118 КВК України)³; є певні проблеми з реалізацією права засуджених до позбавлення волі на отримання пенсій (ст. 122 КВК України)⁴; потребують приведення у відповідність до статей 15 і 31 Конституції України положення ст. 113 КВК України щодо перегляду кореспонденції засуджених до позбавлення волі⁵; необхідно визначитися з доцільністю існування механізму переведення засуджених до позбавлення

---

¹ Степанюк А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 83; Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Михалко Ірина Сергіївна. – Х., 2012. – С. 153.

² Лисодед О. В. Правові засади відносин засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом / О. В. Лисодед // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 198–201.

³ Черненко М. П. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі за законодавством України / М. П. Черненко // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 96. – С. 140–149; Романов М. В. Забезпечення соціально-економічних прав засуджених у кримінально-виконавчих установах / М. В. Романов // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 166–167; Яковець І. С. Суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі / І. С. Яковець // Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссрууд, 2011. – С. 81–158.

⁴ Романов М. В. Забезпечення соціально-економічних прав засуджених у кримінально-виконавчих установах / М. В. Романов // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 164–165.

⁵ Степанюк А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України / А. Х. Степанюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 81.

волі з колоній середнього рівня безпеки у колонії максимального рівня безпеки за злісне порушення режиму (ч. 3 ст. 101 КВК України), адже у всіх видах виправних колоній створені дільниці посиленого контролю; слід удосконалити законодавство з питань матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених (статті 115, 116 КВК України); визначитись зі змістом покарання у виді обмеження волі та його виконанням (гл. 13 КВК України)¹; треба скасувати практику закріплення додаткових обов'язків для засуджених у підзаконних нормативних актах, які стосуються процесу виконання та відбування кримінальних покарань², та розібратись з іншими, не менш важливими проблемами, які накопичились за десять років чинності КВК України. І було б слушним, щоб вже існуючі пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування стосовно правового статусу засуджених не залишалися б «мертвим капіталом» у збірниках наукових праць, а були б затребуваними з боку Державної пенітенціарної служби України.

В статье рассматриваются вопросы доктринального и нормативного регулирования и развития института правового статуса осужденных в Украине в период 1950–2012 гг.

The article deals with the problems of doctrinal and normative regulation and development of the institution of legal status of convicted persons in Ukraine over the period of 1950–2012.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 15 від 11 червня 2013 р.).

Рецензент – кандидат юридичних наук І. С. Яковець.

¹ Лисодед О. В. Еволюція виконання покарання у виді обмеження волі на пострадянському просторі / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 131–143.

² Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 47.